

El Maresme medieval: paisatge d'aigua

Coral Cuadrada

Barcelona Supercomputing Center (BSC)

Arxiu dels marquesos de Santa Maria de Barberà (AMSMB), Vilassar de Dalt

Resum: Aquest article estudia el paisatge històric enfocant la visual a l'aigua, reivindicant el significat de Maresme. Però no pensant el Maresme com a solament franja marítima, sinó considerant les aigües des d'un acostament holístic: el mar, els aiguamolls i les rieres.

El període analitzat és el de l'Edat Mitjana. El mètode seguit ha estat el de la ciència històrica, amb la indispensable recerca d'arxiu –fonts primàries– i bibliografia específica –fonts secundàries– en què he inclòs les investigacions locals ja realitzades i, a més, he fet particular menció a les obres històriques clàssiques dels segles XVIII-XIX que s'hi refereixen, com a contrast amb la nostra situació actual. He acompanyat les meves reflexions amb iconografia i mapes antics quan m'han semblat adequats per a la comprensió del contingut. L'exercici històric que he dut a terme ens hauria de fer reflexionar sobre el nostre problemàtic present i especialment sobre el futur que estem construint.

Summary: THE MEDIEVAL MARESME: A LANDSCAPE OF WATER. – This article studies the historical landscape with a focus on water, which explains the name of the county in Catalonia known as the Maresme (which means “marsh” in Catalan). It does not consider the Maresme as just a coastal strip but takes a holistic approach to the sea, the marshes and the streams. The period analysed is the Middle Ages.

The method followed was that of historical science, with the indispensable search for archives (primary sources) and specific literature (secondary sources) in which I have included local research that has already been carried out. I make particular mention of the classical historical works of the 18th and 19th centuries that refer to these marshes, as a contrast to our current situation. I accompany my reflections with illustrations and old maps when I considered them appropriate for understanding the content. The historical exercise that I have carried out should make us reflect on our problematic present and especially on the future that we are building.

Introducció

Està totalment [Sant Miquel de Mata] de cara al mar,
voltada d'un paisatge perfectament ordenat
per una abundant agricultura de llargs horitzons,
que dona la sensació d'una pau completa,
propícia per al goig de l'esperit.
És un paisatge que interpreta una simfonia
difícil d'explicar amb paraules,
per la magnitud de la seva naturalesa,
amb unes gemades muntanyes
arreglerades en la part més alta,
que combinen amb la lluminosa blavor d'un mar penetrant,
de secrets inviolables de la remota història,
que ens portaren els fills de Grècia i de Roma.

Marià Ribas, 1987

La comarca del Maresme comprèn una estreta franja litoral, amb una superfície total de 398,9 km². El seu perfil de costa alberga una sèrie de platges de sorra amb alternança d'algun petit tram de penya-segat, generalment d'alçada poc

important. A la costa del Maresme hi arriben un considerable número de rieres que tenen el seu origen a la Serralada Litoral Catalana. Pel que fa als seus fons, estan constituïts principalment per sorres grolles. La zona de Mataró conté una ampla sèrie de barres de roca gairebé paral·leles a la costa, juntament amb un dels pocs bancs de *Posidonia oceanica* que encara es conserven en aquesta franja del litoral. Si parem atenció a com varen posar nom a la terra que els sustentava i acollia, els nostres antics avantpassats, segons les primeres notícies escrites dels segles IX i X, trobem que el nom té un significat profund, definitori. És a dir: el títol atorgat a l'espai defineix un paisatge. Fixem-nos-hi.

Barcelona, *Barchinona*, apareix el 844 en una confirmació de privilegis d'extensió i defensa atorgats amb anterioritat per Carlemany i Lluís el Pietós a favor dels gots o *hispani* que habiten a la ciutat –famosa, ben coneguda pel seu nom– i comtat: *gotos sive ispanos intra Barchinonam, fa-*

Figura 1. El Vallès, segons Pere Gil. Redibuixat a Iglésias (2002).

mosi nominis civitatem, [...] simul cum omnibus qui infra eundem comitatum Barchinonam hispani extra civitatem consistunt... —«gots o hispans dins Barcelona, nom famós de ciutat, [...] semblant com tots els que estan en aquest comtat de Barcelona fora de la ciutat...» (Fàbrega, 1995: doc. 1). És, sens dubte, una urbs poderosa que difon el seu domini —polític i semàntic— a tot el comtat i, òbviament, al seu *pagus*, al territori, com s'explicita el 961, en una concessió de terres al castell d'Olèrdola, *in territorio Barchinona, in castrum Olerdola* —«al territori de Barcelona, al castell d'Olèrdola» (Fàbrega, 1995: doc. 59).

La primera menció del Vallès la trobo el 919, quan Fortuny es dona a l'església de Santa Maria de Llinars amb tots els seus béns, que té *in comitatu Barchinonense, in Uallense, in uilla Linares* —«al comtat de Barcelona, al Vallès a la vila Llinars» (Fàbrega, 1995: doc. 9). L'esment més arcaic del Maresme és del 878, en la confirmació de privilegis concedits per Carles el Calb a la Seu de Barcelona: *item domum Sancti Martini ad locum Maritimum, iuxta riuu Argentona...* —«també la casa de Sant Martí, al lloc Marítim, junt al riu Argentona...» (Fàbrega, 1995: doc. 2). Les definicions construïdes des d'una raó paisatgística resulten evidents, el que representa Barcelona és la ciutat, el que especifica el Vallès són les seves valls, el que descriu el Maresme és el mar —podríem trobar més sinonímies: La Selva evoca el bosc, la comarca natural del Montseny la muntanya. En cada cas, la gent que a cadascun d'aquests espais viu, li posa el nom d'allò que més els caracteritza. En molts casos, i fins el segle XVII, el Maresme fou considerat la marina del Vallès (fig. 1), com mostra el mapa següent, realitzat per Josep Iglésias (2002) a partir del *Llibre primer de la història catalana en lo qual se tracta d'història o descripció natural*, ço

és, *de coses naturals de Catalunya*, de Pere Gil (1551-1622), un clergue, teòleg, geògraf i historiadore nascut a Reus.

Així doncs, la nostra comarca d'antuvi va ser considerada un indret marítim, que és el que també significa *Maritimo*, *Maritima*, paraula tan profusament citada a la documentació medieval. Altre concepte és el de Maresme com a terreny planer pantanós, localitzat al llarg del litoral i que pot ser inundat per les aigües del mar o d'un riu. Als segles XIII i XIV es menciona la franja costera, a la crònica de Bernat Desclot, als anys 80-90 del Dos-cents: «Foren devant hun lloch qui ha nom Sent Pol del Maresme»; el 1341: «Tota gróndola qui vaia o venga de Tarragona, o del Camp, o de tot lo *meresme* tro en Barchelona...» (Capmany, 2001: 101). Els pobladors gots segurament posaren sobre pergami un nom molt anterior, que no coneixem quan neix. Sabem, això sí, que el mar dona nom a la nostra terra. Aquesta idea d'associar paisatge amb topònim respon a entendre la costa, les platges i cales, les illes, fins i tot la mar oberta, no només com un espai físic sinó com l'escenari on es plasmen i desenvolupen les activitats marítimes i on aquestes deixen petjada per a la història. L'entorn paisatgístic ens fa sentir la pertinença a algun lloc, explica moltes coses i és l'espai de moltes de les nostres tradicions socials, de la identitat cultural i de la nostra història. Més encara quan la història està íntimament unida al mar. És un festeig permanent entre mar i terra, o, potser millor dit, entre mar, aiguamolls i terra, perquè quan el mar geològic arcaic s'anà retirant es van anar creant paisatges canviants d'illots i llacunes. La regressió marina continuà i els nous espais de terra ferma que anaven apareixent van ser ocupats per horts i cases.

Deia Salvañá (1870: 8):

Proximidad al mar. La playa arenosa sobre que descansa Mataró, va mucho más allá de su termino, pues que se se extiende á legua y media de distancia por el E. Y hasta dos y media por el opuesto lado. Esta circunstancia, favorable á la benignidad del clima, lo es igualmente para determinadas familias, que no se alejan jamás de las inmediaciones del mar, ó encuentran su alimento en las plantas que viven en los terrenos salinos de las costas.

Més de trenta anys ençà, el maig de 1993, la Secció de Ciències Naturals del Museu Comarcal del Maresme celebrà un cicle de conferències sota un títol evocador: *El mar com a penyora*. Els tres punts principals de conclusions de la trobada incidien en constatar que les intervencions sobre el litoral del Maresme havien estat poc respectuoses amb el medi natural, provocant la progressiva desaparició de les platges; la inexistència d'un pla d'usos; i la poca coordinació entre les diferents administracions (L'Atzavara, 1995: *El litoral del Maresme*). Mirem, a tall de comparació, una ortofoto actual i la mateixa zona costera el 1915 (fig. 2), segons el mapa geològic del Dr. Jaume Almera:

La configuració del 1915 perdurà fins poc abans del 1940. Era una costa estable amb platges a tota la seva llargada, d'amplades més o menys variables i contínues. Hereves d'una evolució geològica recent –20.000 anys–, estan caracteritzades per un ràpid retrocés –erosió– en resposta a la pujada del nivell del mar. No obstant això, l'estabilització del nivell durant els últims 3.000 anys i l'arribada de grans quantitats de sediment des del continent ha afavorit la progradació costanera i la construcció d'una línia de costa sedimentària al llarg de tot el Maresme, semblant a l'existent actualment. Des de fa uns 100 anys, l'ocupació del rereplatja per la urbanització de la

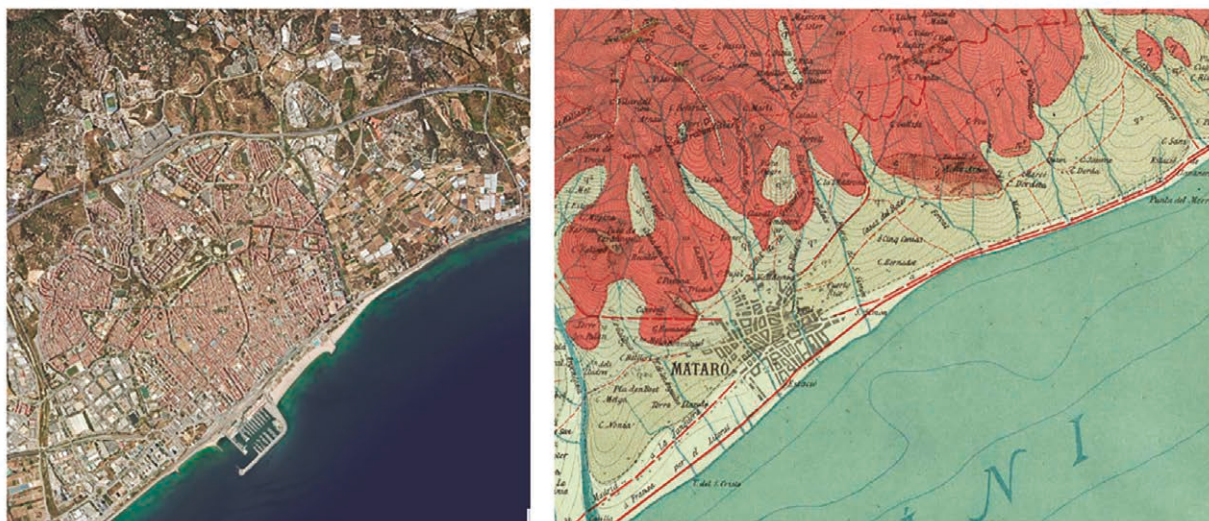
costa, la construcció de ports, espigons i esculleres i la disminució de les aportacions de materials de les rieres del Maresme han fet canviar la distribució del sediment al llarg de la costa, han limitat la mobilitat i la recuperació naturals de les platges i han generat un balanç sedimentari global negatiu que dona lloc a la tendència erosiva.

El mar: vida i mort

*Et s'io 'l consento, a gran torto mi doglio.
Fra sí contrari vènti in frale barca
mi trovo in alto mar senza governo,
sí lieve di saver, d'error sí carca
ch'i' medesimo non so quel ch'io mi voglio,
et tremo a mezza state, ardendo il verno*

Petrarca, fragment del sonet CXXXII

El mar és bicèfal. D'una banda atrau, subjuga, fascina, calma. De l'altra imposa, intimida, enganya, atemoreix. És, alhora, seducció i perill, vida i mort: oxímoron pur. Així el vivim i de la mateixa manera el varen viure i patir els i les nostres avantpassats. La costa, la ribera, el mar i les ones emergeixen als documents des de molt aviat, majoritàriament com a llinda. Unes mostres: el 989 Almaric ven béns seus que té *in Maritima*, a Mata. Limiten al sud *in undas maris* –amb les ones del mar (ACA, Borrell II, perg. 48)–; el 1008 el bisbe de Barcelona permuta amb un jutge un alou a Mata, que al sud confina amb una *crepinidem maris*. La *crepinidem* es pot traduir per escullera o terraplè, o sigui, la terra bescanviada, que es troba a l'est de l'arenys de Valldeix –actual riera de Sant Simó– té al seus peus una mena d'espigó natural que sobresurt de la superfície marina als inicis del segle XI (ACB, 1-2-1416). El 1040, Adelaida, esposa de Guillem de Castellvell, ven al seu fill Ramon importants propietats, entre les quals es troba el *kastrum de Mata*. El gran alou d'Adaleis abasta des del com-

Figura 2. Litoral (2023 /1915). Mapa de Google Maps i fragment del Mapa de la Regió Quinta o del Montseny, Vallès i Litoral, pel Canonge Degà Dr. D. Jaume Almera preb., 1915, ICGC (Domini Públic).

Figura 3. Duccio di Buoninsegna, *La pesca miraculosa*, 1308-1311. Taula, Museo dell'Opera Metropolitana del Duomo, Siena (Domini Públic, Wikimedia Commons).

tat de Girona, baixant d'Arenys pel Torrentbó *vel in ipsas calles usque in litore maris* —«o pels mateixos camins fins a la vora del mar»— i al sud *per arena maris usque ad civitatem Barchinona* —«per l'arena del mar fins a la ciutat de Barcelona» (ACA, Ramon Berenguer I, perg 44). No inclouré més cites, no vull ser reiterativa. Però notem que tan sols amb tres exemples albirem el mar, les ones, les platges —les arenes—, i descobrim un terraplè, una barra, al sud-est de Sant Simó.

El mar també significa riquesa i recursos, malgrat que l'economia del mar s'ha menystingut molt en la història medieval de Mataró, fet que als meus ulls és un error, perquè silenciï el nostre passat pesquer (fig. 3). Hi ha raons de pes per explicar aquest silenci, segons Marcel Pujol (2014: 156-157). Ens diu que els pescadors eren un grup tancat, hermètic, majoritàriament format per gent humil amb poc nivell adquisitiu i escassa formació, es pot dir que quasi tots, per no dir tots, preferien els tractes de paraula, fet que es tradueix amb poques o nul·les visites a cal notari, el que justifica que les traces documentals acostumin a ser minses. Estic d'acord que eren un grup tancat, també amb el fet que no eren d'una franja social rica. Però no que no recorrien al notari per ser analfabets. Hi anaven, com he comprovat pels buidatges de protocols realitzats, i el fet de no saber ni llegir ni escriure no era cap impediment, tampoc els altres menestrals i gent d'oficis en sabien. La importància de la pesca a casa nostra és quelcom notable, i demostrable a través de documentació rellevant.

Tanmateix, amb l'esfondrament de l'Imperi l'afany de la població pel peix minvà considerablement, i amb ell les activitats marítimes i pesqueres. L'abandó dels cultius afavorí l'augment de la superfície forestal i dels prats naturals, dels matollars i dels espais lacustres, llacs i aiguamolls. Els pobles germànics, acostumats a la recol·lecció, la pastura i la caça, encaixaren més bé en aquest marc ecològic silvestre i frondós. A

més, la inestabilitat política dels segles v al x convertí el litoral en un espai perillós perquè del mar arribaven força invasions i exèrcits de conquesta. Tot sembla indicar que la línia litoral es despoblà. Romandria, així, una pesca marítima residual perquè l'activitat es va traslladar als estanys i aiguamolls més arrecerats i segurs. Desballestada la indústria pesquera romana i els canals de comercialització, la producció es cenyí a l'autoconsum o al petit comerç de proximitat. A partir de l'any mil la pesca es torna a desenvolupar. La principal conseqüència d'aquest auge va ser la privatització jurídica i econòmica del litoral i dels productes pesquers: la feudalització del mar.

El 1103, en la convenença entre els germans Castellvell i Baldoví d'Horta, en fer-lo castlà del castell de Mataró, li donen el feu, drets i delmes, i, entre aquests darrers, un quart dels peixos (ACB, L.A. II, f. 150, doc 433). El 1297 Jaume d'Orís, rector de l'església de Santa Maria, rep un rescripte —resposta escrita d'un papa, emperador o altre sobirà per resoldre una consulta o contestar a una petició— concedint-li el delme de tots els peixos que es pesquin a la seva parròquia (ACM70-343-T2-23). El 1300, en el Llevador de rèdits del monestir de Sant Pol del Marèsme, s'exigeix que els masos que els pertanyen portin el blat i els censos dels peixos a mar, i que paguin també les despeses dels mariners (ACA, Cancelleria, Reg. 197, f. 18-18v). Com dic, aquestes disposicions no són, en cap dels tres casos, qüestions banals, ans al contrari. Indiquen formes de consolidació del poder laic i eclesiàstic —parroquial i monàstic. En cadascuna de les situacions, a més d'atorgar un bé, s'acompanya de drets que defineixen una economia doble: agrària i marina. Per tant, des de l'inici de l'organització feudal els senyors exigeixen pagament d'excedents provinents d'ambdós àmbits, cosa que respon a una lògica clara d'assumpció d'un territori dual.

Arran de l'estudi de la crisi baixmedieval i dels seus efectes sobre l'economia marítima s'observa per primera vegada la relació que s'estableix entre l'explotació del mar i l'evolució del context econòmic i social de l'entorn: davant la dificultat, hom es fa pescador. Aquest comportament de l'economia pesquera s'ha succeït cíclicament, amb més o menys intensitat, al llarg de la història catalana fins als nostres dies, amb tota vigència. Aquesta tendència demogràfica es pot apreciar en el trànsit dels segles xiv a xv. Les successives crisis frumentàries, els efectes de les guerres, les bandositats nobiliàries i les epidèmies, elevaren els productes marins, frescos i salats, a la categoria de recurs alimentari barat, a l'abast dels més pobres. La societat catalana, de tradició agrícola i ramadera, mirà el mar amb nous ulls, com una dispensa curulla d'aliments amb un elevat potencial econòmic. Amb aquests estímuls les platges catalanes s'emplenaren de pescadors i el mar d'arts i bots de pesca a la cerca del preuat peix.

Allà, a la platja de Mataró, s'hi compraven i venien els peixos:

E estaven en la dita plaça públicament e davant tothom e de dies, e aportaven peix qui segons ells dehien havien comprat a mar (ACA, Cancelleria, Processos en foli, núm. 101/105, f. 58r).

Qüestió que tampoc oblida Pere de Màrgens a la segona meitat del segle XIV, en els folis d'en-capçalament del seu Capbreu (ACA, Reial Patrimoni, Batllia General de Catalunya, vol. 204):

E totes barques que pesquen en la mar de Mataró paguen tots anys en l'Avent per quascuna barca 12 diners per reconeixença que fa al senyor.

E semblant dret de 12 diners de cascuna barqua de vent e de coberta hi pren lo senyor per dret de castlania la qual comprà d'en Cartellà (Cuadrada, 1988a: 326).

Més tard (1425-1439), serà el batlle qui cobrarà als pescadors per les taules de la peixateria i pels antics drets sobre les barques, com també per la pesca en temps de Quaresma (Montoro, 2014: 10). Constató dos elements prou il·lustratius: al segle XIV es cobra a l'Advent, primer període de l'any litúrgic cristià, que consisteix en un temps de preparació espiritual per a la celebració del naixement de Jesús, l'integren necessàriament els quatre diumenges anteriors a la festivitat de la Nativitat, Nadal. L'Església imposà l'abstinència de carn, com a la Quaresma; no és gens estrany, doncs, satisfer el cens en temporada alta de pesca. El segon és la distinció que el senyor registra entre barques de vent i barques cobertes, que suposo que eren llaüts, potser més emprats pel transport que per pescar (Pujol, 2014: 157-158).

Tal com s'especificava ja al 1300, al Maresme hi havia pescadors i també mariners, alguns dels quals es dedicaven al tràfic de persones i de mercaderies, així consta en una època de 30 sous lliurada per Bernat Marquès, ciutadà de Barcelona, a Ramon de Màrgens i Pere de Vall, també ciutadans, per tres viatges de Barcelona a Mataró amb la seva barca, el 1376 (AHPB, 17/21, f. 70r). M. Teresa Ferrer Mallol (2008: 131) assenyalà que de les localitats del Baix Maresme, Mataró fou una de les que més va créixer a la Baixa Edat Mitjana; tenia un port força actiu des de la fi del segle XIV. Entre 1400 i 1410, dues embarcacions sortiren de Barcelona per anar a Mataró (Frago, López, 1990: 181), d'aquestes ha perviscut el registre, de ben segur en foren moltes més. Els llibres del collidor del dret d'ancoratge precisen també les relacions marítimes de la ciutat comtal amb els pobles del Maresme, des dels quals es comercia amb roldor, pega, fusta, pinyons, pedra i vi, a mitjan segle XV (Soberón, 2016, 33: 69-84). Les assegurances marítimes ens informen d'algun viatge de Mataró a Sardenya i d'un de Mataró a Ciutadella pels

Figura 4. Rembrandt, *La tempesta al mar de Galilea*, 1633. Isabella Stewart Gardner Museum, Inventory number P21S24, Boston (Domini Públic, Viquipèdia) (Robat del museu el 1990, no recuperat).

volts de Nadal de 1484 amb una càrrega de vi cuit, nous, pomes, torrons, mel, etc. (Garcia, Ferrer, 1983: docs. 82 i 287).

El mar, donador de vida, ahora és perill de mort.

En un marc on la incertesa domina les vides d'una població que treballa i viatja per un medi hostil, estrany i aleatori, era habitual que es produïssin periòdicament accidents marítics i situacions desgraciades que ajudaven a reforçar l'esmentat sentiment d'inseguretat (fig. 4). El més freqüent de tots els perills, el més calamitos i catastròfic, era el naufragi. Navegar pel mar català, aterrat a la costa o a mar obert, suposava un repte i sovint un maldecap per a molts navegants. Hi havia zones que eren autèntics cementiris submarins a causa de les dures condicions geogràfiques i climàtiques de l'entorn i la gran quantitat de vaixells que sovintejaven aquests paratges. En altres casos eren punts concrets que, per la seva orografia o per la seva història, veieren enfonsar-se un bon nombre de vaixells.

Imagino que el dret de troba, també inclòs al *Capbreu de Pere de Màrgens*, quan esmenta les troballes al mar, es refereix a restes de naufragis:

Item, totes trobes que.s fassen en les mars del castell demun dit de Mataró, són del dit senyor, en axí com ancores, moneda o altre matayl, e encara tota fusta o vexella de fusta, o qualsevula altra cosa que dins l'espay demun dit no trop senyor (Cuadrada, 1988: 326-327).

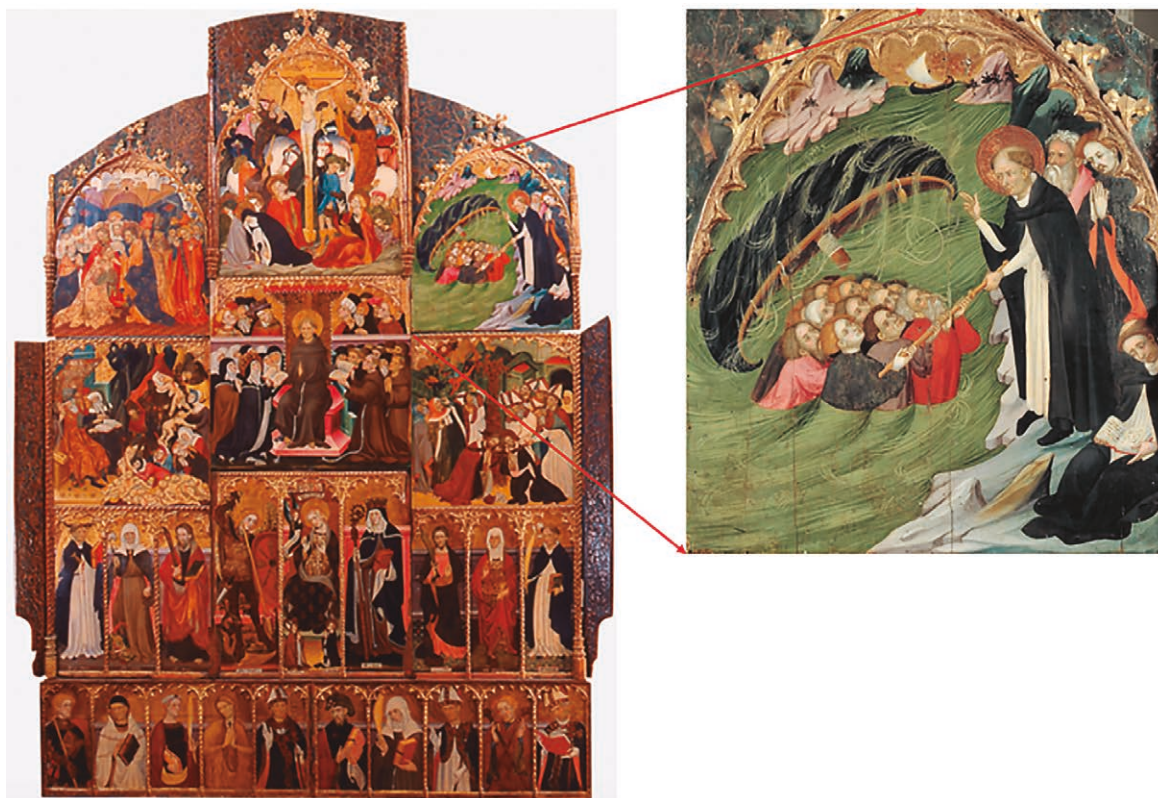

Figura 5. Thomas Le Myésier, *Ramon Llull arribant a Pisa, 1307. Electorium parvum seu breviculum* (nach 1321), Badische Landesbibliothek, Cod. St. Peter perg 92, Blatt 11v (Domini Públic, Wikimedia Commons).

El domini de les «mars del castell», quan el castell deixa d'existir i fins i tot la gent del terme s'ha deslliurat del senyor feudal, perdura en forma de dret. El batlle de Mataró tenia potestat en totes les qüestions marítimes, pèrdua de mercaderies en alta mar –naufragis–, control d'embarcaments i descàrregues (Montoro, 2014: 10).

Tenim notícies d'enfonsaments que han restat per a la posteritat. Un d'ells és el cèlebre de Ramon Llull el 1307 quan, desterrat de Bugia, naufragà. Així, Ramon Llull va iniciar la redacció de l'*Ars generalis* última a Lió l'any 1305, va continuar-la a Beijaia, durant la seva segona estada al nord d'Àfrica, i la va reescriure de memòria i enllestir el 1308 a Pisa, després d'haver naufragat i haver perdut tots els seus béns davant Porto Pisano (fig. 5). En tenim mostra gràfica en una de les miniatures del còdex *Breviculum*, que il·lustra l'arribada del filòsof a la ribera lligur, després de la desgràcia:

Un altre exemple és al retaule major del convent de Santa Clara de Vic, pintat per Lluís Borrassà, on mostra un naufragi en un dels seus compartiments (fig. 6). El miracle es relata d'aquesta manera: uns navegants d'Ancona, combatuts per una perillosa tempesta, es veien ja en risc de patir un naufragi. Quan, sense esperances de vida, van invocar suplicants a Sant Francesc, va aparèixer a la nau una gran llum, i, com si el sant baró per la seva mil·lenària influència tingués poder per im-

Figura 6. Lluís Borrassà, *Retaule d'advocació franciscana* (1414-1415) del Convent de Santa Clara de Vic. Museu Episcopal de Vic, MEV 12, 13, 51, 714-719. (Domini Públic, Wikimedia Commons).

perar als vents i al mar, va sobrevenir amb aquella llum de cel la tranquil·litat a les aigües.

La literatura aporta igualment referències als perills de la mar. Felip de Malla (1380-1431), president de la Generalitat, canonge degà d'Oscà, almoner d'Elna i ardiaca major de la Seu de Barcelona, predicador davant de reis i de papes, en el *sermó de materia prædestinationis* pronunciat el 1411 interpel·la a Santa Eulàlia, qui l'aconsella a partir de la metàfora de la navegació:

Bé conec que tu vols navegar en la gran mar de predestinació. Consell-te que en tan gran golf te metes en la nau de la Sglésya. Consell a tot chiristia que no-s vulle fiar en la barcha de son fràgil enginy, car vents s'i mouen de grans temptacions qui leugerement fan les gents trabucar (Pujol, 1994: 278).

Bernat Metge (c.1340-1413), al seu *Llibre de Fortuna i Prudència*, utilitza l'imaginari de l'aigua com a símbol poderós. El viatge des del port de Barcelona i de tornada no és més que un relat de la caiguda i redempció humana, el viatge vital des d'un original estat d'innocència pacífica i gràcia a un retorn al Paradís. La fragilitat humana i l'agitació de la vida com a estridències i enganys es representen a través de diferents imatges d'aigua, des de la tranquil·la superfície del port de la ciutat fins als estralls de les aigües tempestuoses que envolten els perills de l'illa de la Fortuna. La transició d'aigües calmes a aspres té una abundant base bíblica, com els lectors de Metge s'haurien afanyat a reconèixer, fent de la seva narrativa un discurs pseudohagiogràfic amb l'estructura tripartida pròpia de la vida dels sants. I com que l'aigua del baptisme i la salvació ocupen un lloc d'honor particular a la Bíblia, el viatge de Metge a la pseudosantedat també té lloc enmig d'aquest líquid simbòlic. Després d'haver navegat una estona en el seu feble vaixell, el temps es gira a pitjor, el vent s'aixeca.

El vaixell se sentia com una cistella o una bossa esquincada, perquè l'aigua que entrava per un forat sortia per un altre i les onades feien saltar el vaixell tan alt que semblava que volava (Cortijo Ocaña, 2020: 54).

La nit del dia 17 d'agost de l'any 1666, davant de la platja de Mataró, aproximadament a una distància de dues milles dins el mar, va naufragar un vaixell del patró napolità Octavio Patustio. Va produir-se

per ocasió de un gran vent y pluja que-s mogué; se alborotà lo mar y en ell [...] per ocasió de dit vent y borrasca, se trobocà [trabocà] la barca». Van sobreviure el patró i «tres o quatre mariners, y altres se són negats». En un altre lloc llegim que a més de vent hi hagueren «trons y llamps y borrasca del mar y pluja... (Martí Coll, 2011: 5).

El 1769, el patró de Palamós Miquel Duran donava fe davant de notari del seu naufragi, a causa de «un fort temporal de tramuntana dels més furiosos que ja may en lo temps de mon records haguessen vist» (Garrido, 2006: 63). Els historiadors del Centre d'Estudis Vilassarencs han recollit notícies de més naufragis, dels segles XVIII-XX (CEV, 2012: 103-104). Els vaixells són bergantins, bricbarques, vapors, corbetes, polacres. Hi ha només uns esments a llaüts de pesca naufragats a les costes de Marsella, al 1750 i 1798, i a principis del XIX. Sens dubte, la desgràcia marítima que ha deixat més empremta en la memòria popular és la catàstrofe del gener de 1911. Catalunya va viure llavors uns dels temporals més terribles de la seva història, que va causar una gran quantitat de pèrdues en homes i embarcacions. Gairebé totes les poblacions del Maresme en van resultar afectades. Un pescador premianenc, en Pere Cisa, conegut com Pere Pescador, va viure aquell temporal i n'explicava l'experiència en una entrevista de l'any 1976:

Era un dia normal, un xic gris, però no semblava que acabaria en gran tempesta. Un cop aparellada la barca, jo i el meu pare ens fèiem a la mar. A l'arribar a mig camí, un cop de vent ens va fer encallar i la barca va engolir unes quinze portadores d'aigua, que anàrem traient. A l'arribar al lloc, calàrem les xarxes i el pare i jo ens vàrem posar a dormir. Entremig dels somnis sentíem els altres pescadors com cridaven: «mira, fulano ja lleva; en Pepet se'n va!» Les veus ens varen despertar, i veient el cel molt encapotat, recollim tot seguit les xarxes i, arranant els aparells, ens encaminem cap a terra. La mar era molt moguda; millor dit, alçada, i plovia amb pluja de tempesta. El patró anava consultant la brúixola i mirant per sota la vela cap al lloc on creïem que hi havia la costa. No es veia res a quatre passes. Feia més de dues hores que navegàvem quan, entremig de les veles, veiérem mig borrós el far de la nostra costa, el cim del Montcabrer. La visió ens donà ànims i distensionà un xic els nostres nervis; ja érem prop de casa i, encara que llunyana, era la nostra costa. L'avi, el patró, donà ordre de plegar veles i de arriar el màstil, feina que vàrem fer tot seguit amb penes i treballs. Costejàvem, cercant la sortida; i així arribàrem enfront del pla de l'Òs, on tot el poble esperava a fi de donar ajut a la seva gent si tornava. Enfilàrem cap a la platja i es pot dir que sortírem d'una estirada. Des de la platja, a resguard, veiérem moltes barques de Vilassar i del Masnou. Totes cercaven port o varadero i dues se n'anaren a Barcelona on es varen ofegar (<http://elmareselcami.blogspot.com/2011/01/1911-lany-de-les-desgracies.html>)

Els moros⁽¹⁾ i els pirates

Si les inclemències climàtiques o els esculls costaners eren perills greus per provocar morts i naufragis, en relació a les terres costeres maresmenques cal ressaltar el grandíssim risc que suposà, a més de les incursions i les escomeses dels exèrcits, els atacs de moros, pirates i corsaris. La perillositat d'una costa oberta, mancada de defenses naturals, portà molt aviat a la construcció d'un gran nombre de torres de guaita i fortificacions en diferents punts de la comarca. La duplicació de pobles maresmenques de Dalt o de Munt i de Baix o de Mar és un aspecte que parla per si mateix, el que palesa aquest condicionant respecte als nuclis de població exposats als perills que venien del mar (Cuadrada, 2025). És també profitós observar el risc que suposaven les desembocadures de rius i rieres com a llocs estratègics per a realitzar desembarcaments, aprofitant, fins i tot, per a remuntar els cursos fluvials. En raó d'això calgué fortificar tots aquests punts febles. Els historiadors clàssics donaren emfàticament fe de la invasió islàmica i de les posteriors «pirateries»:

Los catalanes que al tiempo de la inundacion moruna se habían retirado al Pirineo baxaron al llano, y auxiliados de las armas de Francia, atacaron á sus enemigos, y recobraron su capital, la que fué sucesivamente asaltada, y rescatada varias veces de los moros. La proximidad de este país con Barcelona, le acarrearía sin duda las molestias anexas á la guerra y pasage de los exercitos; y á mas estaba de continuo expuesto á los desembarcos de los moros de las Islas Baleares (Balaguer, 1860, I: 159).

Era conde de Barcelona Borrell II; y viéndose sitiado por mar y tierra, como buen militar trató de salir de la plaza, y salió yendo á reunir cuanta gente pudiese afin de liberrar su capital. Salió por mar burlando la armada enemiga, y desembarcara por el E. como punto de la costa mas accesible y mas espedito para el interior; es decir que desembarcó por la parte de Alarona, que le sostuviera en su empresa y lo siguiera con toda su gente. Barcelona fue tomada y saqueada [...] Sin duda por entonces tuvo la misma suerte Alarona (Rius, 1866: 144).

Marca el glorioso martirio de las Santas el punto culminante de la prosperidad de lluro, iniciándose desde entonces la decadencia de la ciudad gentilicia y el principio de la cristiana [...] nuevos conquistadores, no alentados como los cartagineses y romanos por superior civilización, sino sumidos en la barbarie, sedientos de gozar, en los países meridionales, de

las riquezas y placeres que los hielos del Norte ó las abrasadoras arenas del África les negaban. Durante cuatro siglos el paso de los invasores será señalado por la desolación y la ruina [...] gran parte de nuestra marítima región será convertida en estéril llanura, hasta que suavizados los hábitos feroces, volverán las ciudades a levantarse... (Pellicer, 1887: 338).

Un nuevo pueblo, fanático hasta el delirio, valiente, aguerrido, ávido de gloria, conquistador victorioso en Asia y en África, no había de detenerse ante el límite que le oponían las mediterráneas olas, y ya en el reinado de Wamba presentóse inopinadamente en nuestras playas una numerosa armada árabe de más de doscientos pequeños buques (Pellicer, 1887: 354-355).

L'empenta guerrera de la invasió àrab fou irresistible. En l'assalt d'lluro la destruïren absolutament. Els habitants que pogueren alluar-se de la força desesperada dels assaltants salvaren llurs vides a les muntanyes properes, on trobaren acollidor refugi. D'aquesta destrucció soferta per la ciutat romana, les recents excavacions n'han donat fe, mostrant-nos restes calcinades i d'incendi que ens parlen d'un extermini general. Aquest balanç desolador és el fet més calamitosos que registra la història de la nostra ciutat (Ribas, 1963: 248).

Com un elefant en una botiga de porcellanes, irromperen els bàrbars damunt el deliciós Maresme embellit i enriquit amorosament per cinc segles de romanització conscienciosa (Albert, 1970: 19).

El perill de la pirateria i el corsarisme es perllonga durant tota l'Edat Mitjana i la Moderna, fins el segle XVIII. La por i l'angoixa pels robatoris, més encara pels raptos, era sempre present en els homes i dones de les nostres contrades. Prova en tenim a través dels testaments: el 1315 Ramon de Mata deixa pels captius quatre diners (MASM, perg. Marfà 36); el 1332 Bernat de Mataró no s'oblida de la deixa pietosa per a la redempció de captius (ACM70-58-T2-47). De la mateixa manera es comprova als testaments conservats a l'Arxiu Parroquial de Sant Andreu de Llavaneres: el 1334 Guillem de Lloreda: *Item operis sedis Barchinone et captivis utrique VI denarios* –«també per l'obra de la seu de Barcelona i captius, cadascú sis diners» (APSALL, doc. 27)–; el 1380 Berenguer des Puig, quatre diners (APSALL, doc. 53)–; el 1383 Guillem Vicens, 3 (APSALL, doc. 37a); el 1385 Francesca, esposa de Francesc Soler, *dimitto captivis redimendis duos denarios* –«deixo per redimir captius dos diners» (APSALL, doc. 29)–; Suau Morera, esposa de Guillem des Puspug, *dimitto captivis redimendis sex denarios* –«deixo per redimir captius

1 Empro la terminologia històrica.

sis diners» (APSALL, doc. 30a i 30b)–; Elisenda Amada, esposa de Bernat Amat, deixa quatre diners (APSALL, doc. 36a i 36b)–; Francesc Oliver, *dimitto candelae ecclesie et cireis et captivis* sis diners –«deixo per la candela de l'església, i ceres i captius...» (APSALL, doc. 42)–; Guillem Rossell, sis diners (APSALL, doc. 48).

He emprat aquest manual del rector perquè són rars i molt difícils de trobar, per culpa de les terribles destruccions de la Guerra Civil, i també perquè ens aporta una informació seriada, malgrat sigui per un període curt –els anys 80-90 del segle XIV. Gràcies a aquesta documentació quasi excepcional, puc afirmar que no tots/es els parroquians feien llegats destinats a la redempció de captius. De la mostra obtinguda, d'un total de 23 testaments, només set manen deixes per aquest fi, quatre homes i tres dones, una tercera part dels testadors/es. Les quantitats en diners no són iguals, oscil·len entre els dos i sis diners. Imagino que tenir sensibilitat pels malaurats raptats, empresonats i tal volta reduïts a esclavitud, depenia de les vivències de cadascú/na, i les probabilitats de risc que es patien segons el mitjà de vida i l'ofici. Aquestes iniciatives són el precedent de les confraries, especialment de Sant Elm i Sant Pere, que aglutinaren, en el futur, la solidaritat i l'ajuda mútua.

En aquest sentit, no se'm fa estrany que Guillem Rossell deixi la quantitat més alta, quan m'assabento que el 1412 Antoni Farret, habitant de Barcelona, oriünd de Sant Andreu de Llavaneres, nomena procuradors a Jaume Rossell i Jaume Padró, ambdós patrons de barca, a Joan Llovet veler, i a Guillem Canyamàs, per redimir al seu germà Miquelet Rossell, captiu dels sarraïns (AHPB, 58/48, f. 73r). El mar esdevé, doncs, un àmbit inhòspit tant per a qui vivia de la pesca com per als navegants, per la qual cosa trobem molt aviat evidències d'una relació íntima entre el mar i la religiositat popular a través d'ex-vots i de capelles marineres a tall de protecció contra les maltempades i els temuts atacs dels pirates barbarescos, cada vegada més sovintejats. Com es comprova arreu del litoral, també en el Maresme aquesta devoció es manifesta de manera intensa, sent la capella de Sant Simó, a la platja de Mataró, una mostra especialment interessant d'aquest fet. Joan Amades parla de la capella, així com de la devoció de la gent de mar per Sant Simó, venerat com a protector contra els atacs dels pirates de la moreria, en la qual s'hi havia dipositat molts ex-vots, com és l'excepcional coca de Mataró (fig. 7), conservada actualment al Maritiem Museum Prins Hendrik, de Rotterdam.

També l'ermita del Mont Calvari d'Arenys de Mar tingué virtuts protectores en aquest sentit, com la Cisa, entre Vilassar de Dalt i Premià de Dalt (Puig, 2006: 2-9).

Giménez Blasco (1990) estudià el perill dels pirates i corsaris pel segle XVI, Pons Guri (1999:

Figura 7. Coca de Mataró. *Maritiem Museum Prins Hendrik*, Rotterdam. <https://visitmuseum.gencat.cat/es/museu-d-historia-de-catalunya/objeto/la-coca-de-mataro>

31-33) explicà que l'11 de juliol de l'any 1574 va tenir lloc una assemblea entre els caps de casa de la ribera de mar d'Arenys a la torre de la platja per plantejar la necessitat de fer front als pillatges piràtics. Així, durant centenars d'anys, el Maresme va ser atacat per pirates i corsaris d'arreu de la Mediterrània, veritables furtadors del mar, saltejadors de poblacions i vaixells, capturadors de cristians i incendiaris d'ermites i torres. Segons Braudel (1993, II: 308), cap el 1550 *había que combatir contra ellos casi diariamente en las costas de Cataluña*, mentre Pere Gil considerava, al respecte, que

si la costa de Cathaluña estigués guardada y segura ab fortalezas, que los moros no poguessen donar molestia y se posassen almadravas en algunas parts de Cathaluña se pescaria gran cantidad de toñynas y se farian ricos los pescadores de Almadravas (Iglésias, 2002: 255).

El contorn del litoral del Baix Maresme, amb força extensions de platja, tret d'uns pocs turons, afavorien les accions piràtiques dels barbarescos, realitzades a mena de razzia, justament per la facilitat que suposava realitzar una ràpida operació de desembarcament dirigida al rapte i al pillatge en poblacions inermes. El fet d'haver-hi conreus a zones properes al mar i escasses defenses naturals, ja que les elevacions de terreny queden relativament lluny de la costa, facilità les coses als bucaners, justament perquè les principals víctimes dels atacs, més que mariners, foren pagesos, dones i infants que agafaven desprevinguts, mentre es dedicaven a la seva feina o jugaven al pla o a la platja.

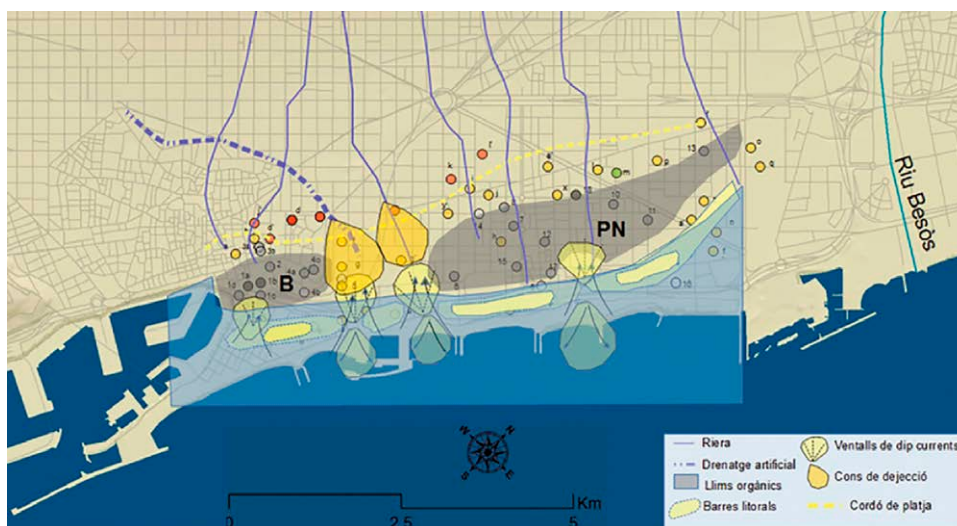

Figura 8. Front marítim, Barcelona (v, vi-xv). Extret de Riera i Miró (2021).

Aiguamolls, aiguals, marendes, marenys, sorramolls, xapulls...

No han destruït aquest recer vivent
que ja de lluny enyoren tantes ales.
Aquí retroba l'aigua nodridora
i els verds amagatalls l'ocell del nord.
Àlics rosats, amics collverds, torneu,
torneu, xic corriol i fredeluga,
princesa acolorida de l'hivern.

M. Àngels Anglada, 1985

No he localitzat cap estudi en profunditat de l'evolució històrica de la costa del Baix Maresme, encara que Albert (1973: 18) feia notar que: «El litoral del Maresme ha variat notablement per la doble i constant acció dels deltes de rius i rieres i del moviment tectònic d'elevació de la costa que s'opera de Montjuïc ençà». A l'entorn de Barcelona, en canvi, entre els deltes dels rius Llobregat i Besòs, en el marc del projecte pluridisciplinar PaleoBàrcino, dirigit per Santiago Riera i Carme Miró (2021: 197-200) (fig. 8), es fa atenció al desenvolupament de la costa des del món romà al medieval. Suggereixen que la d'aleshores jove colònia romana, 2.000 anys ençà, es fundà sobre una mena de península –el Mont Taber– envoltada d'estanys i albuferes salobres, com la que se situava a l'actual Poble Nou. A continuació insereixo la seva interpretació de la configuració del front litoral entre el Santa Maria del Mar–Born (B) i el Poble Nou–Sant Martí (PN), entre l'Antiguitat tardana i la Baixa Edat mitjana:

Al mapa es comprova la diferència de linealitat de la costa medieval amb la d'avui en dia, factor prou conegut. A més, l'equip proposa la hipòtesi de l'existència d'un fondejador en aquest sector proper a Barcelona, amb anterioritat a la construcció de les esculleres d'època moderna (Riera, Julià, Miró, 2020: 108). Aquesta hipòtesi ve avalada per alguns documents històrics que apun-

ten a una zona litoral resguardada i amb calatge suficient per l'ancoratge. La litologia dels nivells de llims i argiles i el seu contingut biòtic indiquen que aquests sectors presentaven una connexió amb el mar, però que alhora, estaven protegits de l'onatge per la presència d'una barra sorrenca submergida, disposada paral·lelament a la línia de costa. Aquestes barres delimitaven àrees depriïdes amb un calatge suficient perquè poguessin ser emprades com a espais d'ancoratge, fet que també ha quedat reflectit en la documentació escrita (Capmany, 2001). Barres que troben el seu ressò davant de la riera de Sant Simó, la *crepidem maris* citada el 1008, i que potser es podria correspondre amb les barra VI de roca de les estudiades per Serra (2002, 10: 8), de qui prenc en préstec el seu mapa de distribució (fig. 9). La successió de les sis unitats lineals es pot correlacionar amb l'ascens del nivell del mar.

El calatge de les depressions barcelonines fou suficient al llarg de 700-800 anys, fins que al segle

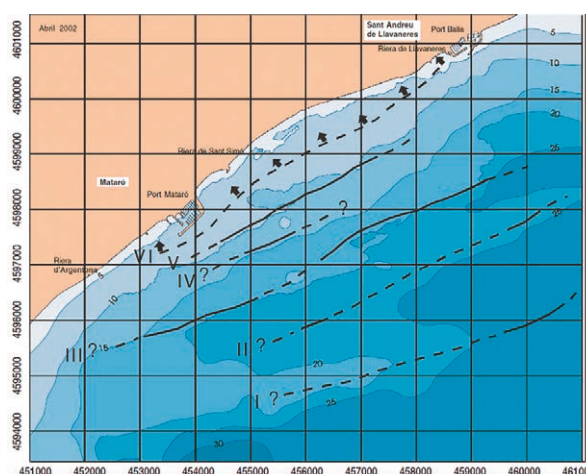

Figura 9. Barres de roca del fons marí de Mataró. Extret de Serra (2002).

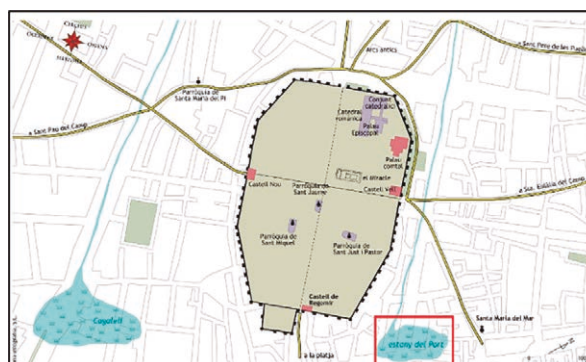
Figura 10. *Civitates Orbis Terrarum*: Barcelona. Font: Biblioteca Digital Hispánica: <https://www.bne.es/es/colecciones/geografia-mapas/atlas-obras-especializadas/civitates-orbis-terrarum>

xv, els sediments deltaics del Besòs les reompliren ràpidament. És probable que la construcció d'estructures portuàries entre els segles xv i xvii respongués a la necessitat de conservar un calatge suficient que s'estava perdent en el sector portuari de la ciutat. Una vista de la Barcelona renaixentista, amb el port en primera línia i la seva costa fins ben amunt del Maresme està representada al mapa *Civitates Orbis Terrarum* (fig. 10). L'obra *Civitates* va ser concebuda com un volum complementari de l'atles d'Abraham Ortelius de 1570, *Theatrum Orbis Terrarum*. Per dur a terme aquest important treball artístic va ser vital la participació d'un centenar d'artistes i cartògrafs. Tres colors dominen les imatges: verd –la terra–; ocre/vermell –la ciutat–; i blau/gris –l'aigua.

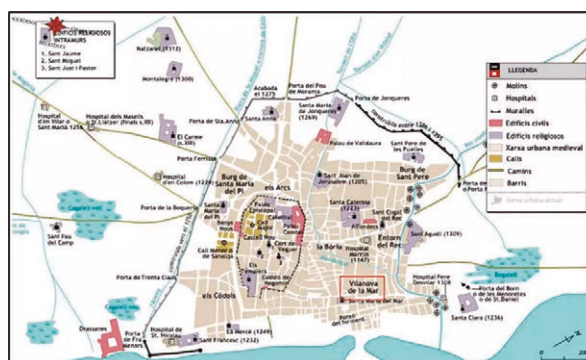
Continuant amb Barcelona, pensant en els aiguamolls, l'evolució plantejada pel grup de recerca *Contra Tædium* es palesa als mapes següents (figs. 11 i 12), en els quals cal fixar-se primer en els dos estanyes: Cagadell i del Port. La situació d'aquest darrer, el del Port, l'he ressaltat en rectangle vermell a ambdós mapes, el corresponent a la Barcelona del segle xi, en el qual es pot apreciar el nítid contorn de la muralla romana; i el segon, de la Barcelona del segle xiii, amb la muralla anomenada de Jaume I.

És interessant comprovar com l'estany del Port, evident al segle xi, ja no hi és al xiii, al seu lloc hi ha la Vilanova de la Mar. Per mitjà d'una venda d'una vinya amb terra i arenal a la Ribera barcelonina, el 1254 (ACA, Diversos, Sentmenat, Lligalls 8_II, A KZ 19974), conec com es feia per anar dessecant els marenys. El venedor concedeix al comprador *omnia que in eo plantaveritis vel seminaveritis et ad explanandum vel putriendum*

dictum arenale –«tot el que plantarà o sembrarà, i per aplanar o podrir l'esmentat arenal». Les acumulacions de sorra a l'entorn de l'escullera, so-

Figura 11. Barcelona segle xi. Redibuixat de: <http://www.ub.edu/contrataedium/indexnet.htm>

Figura 12. Barcelona, segle xiii. Redibuixat de: <http://www.ub.edu/contrataedium/indexnet.htm>

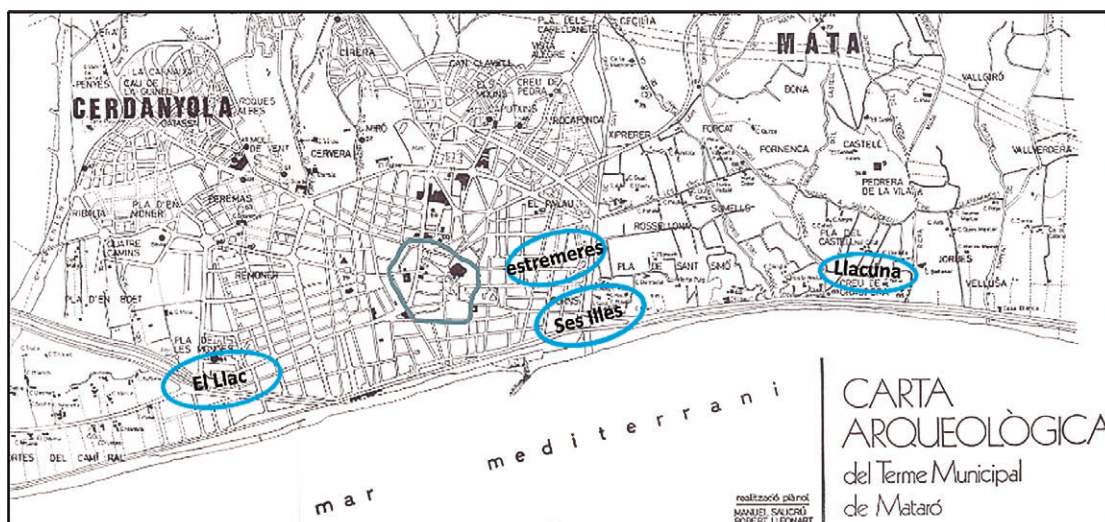

Figura 13. Eliseo Meifrén, *Maresma*. Oli sobre tela, 1888. Extret de Vidal (1991: 117).

bretot a la part oriental, arribaven a sobreir del nivell del mar, motiu pel qual es formaren zones pantanoses que la ciutat hàbilment anà aprofitant per a guanyar terreny al mar. He portat a col·lació aquest exemple perquè el crec extrapolable a la Civitas Fracta del mateix període temporal.

També a la nostra zona tenim aiguamolls (fig. 13) documentats: El Llac, situat a l'actual Tecno-campus, regat pel torrent de la Gatassa, dit Llac de Salarn. Segons el seu testament, el jutge Ramon Guitard llegà al monestir de Sant Pere de les Puelles una peça de terra situada sota l'església de Santa Maria de Civitatis Fracta, junt a la Torre de Mar, en el paratge anomenat el Llac (Ferrer i Clariana, 1968: 31). Es tracta d'un document del

segle XI amb una afirmació geogràficament imprecisa però que constata prou bé l'existència d'espais d'aigua o aiguamolls a la zona costanera de l'actual ciutat. Ses Illes, a la riera de Sant Simó (fig. 14): en un document del 1561 apareix l'expressió «Les Illes de Mar», que podria correspondre al mateix indret. Les Illes Estraberes, sobre les anteriors, zona que estaria situada entre la ciutat de Mataró i l'ermita de Sant Simó. Sense precisar-ne límits, es podria ubicar també al capdavant de l'actual carrer de Sant Pere, on en ple segle XVI s'hi edificuen algunes «botigues», signe inequívoc del creixent comerç marítim de la localitat. Aquestes botigues eren construïdes per a resguardar el material o per fer les diferents transaccions comercials (García

Figura 14. El llac, Ses illes, Les illes estremeres i la Llacuna. Redibuixat del mapa de la Carta Arqueològica Municipal de Mataró, Salicrú, Lleonart, Buquet, Comas (1970).

Figura 15. Dr. Ramon Muhns Vilaró i Joan Ernest Vinardell Sabater, *Vista de la Mar Xica de Vilassar*, 1948, reproduït amb el consentiment del Fons d'Art de la Fundació Iluro.

Espuche, Guàrdia i Bassols, 1989: 7). I la Llacuna, al pla del castell.

Visitant l'exposició *El Maresme Pintat* de la primavera del 2024 a l'Ateneu de la Fundació Iluro, vaig trobar la imatge d'una d'aquestes marendes, la de Vilassar de Mar (fig. 15).

A la cartel·la de l'exposició s'inclou aquesta explicació:

Sector on avui s'alça el Mercat de la Flor i Planta Ornamental de Catalunya, aleshores feixes de Beniamino Farina Ferrari, introductor del cultiu de clavell al Maresme amb les senies de Can Ramon a l'esquerra i can Mònica a frec del Camí del Crist. A mig aire el sector de Can Pou de Premià de Mar amb el promontori de Montjuïc al fons.

Les referències documentals que avalen l'existència dels marenys citats són les que segueixen.

En relació al Llac, la més antiga és del 1015 (AMSMB, 6-5-56). Ermesenda, Bonamuza i Arsenda, *feminæ* (Cuadrada, 2017) venen les seves terres a Sunifred Flavi. Una d'aquestes terres està *in ipso laco*, que *afrontat [...] de meridie in undas maris* —«en aquest llac, que afronta al sud amb les ones del mar». La segona, del 1095, la recollí Alarcón (2008: 17):

No seria molt arriscat afirmar que la peça de terra estigués situada entre la Riera i el Rierot, i que el llac al qual fa referència el document fos l'indret de l'actual placeta de Sant Joan que, com és sabut, és el punt més baix del «baix a mar» de Mataró, i que està enfonsada respecte al seu entorn. És possible que en aquella època la zona restés permanentment inundada per l'aigua, que no sabem si procedia del mar o de les rieres del voltant. Fins i tot, existiria la possibilitat que fos utilitzat com a port natural, tant en època romana com medieval.

És un bon suggeriment, però la ubicació, si es tracta del mateix «Llac» no és aquesta, mercès a documentació posterior l'he pogut situar, com he dit abans, al Tecnocampus. Continuo amb més informacions: Ramon Guitard al testar dona al mo-

nestir de Sant Pere de les Puel·les una peça de terra «a sota de l'església de Santa Maria de Civitas Fracta, al costat del mar, al lloc que anomenen el Llac». Un quart document, del 1292, va merèixer l'atenció de Quadrada (1979: 5-6), qui esmenà Carreras Candi i situà l'aleshores anomenat «Llac de Salarn», títol ben significatiu. Dic quart perquè al mateix arxiu particular de Can Palau n'hi ha un d'anterior, del 1289 (APCP, perg. 5), que conté una venda d'un camp al terme del castell de Mataró, al lloc «as Llac». No he trobat notícies més tardanes d'aquest llac, molt convé, com suggerí Quadrada, l'establiment del camp de finals del segle XIII era ja de terra drenada.

Respecte a ses Illes (Cuadrada, 1987: 1-18), el 1271 Guillem Capella (AMSMB, 2-1-14) és establert en un camp al lloc anomenat Illes; el 1291 el matrimoni Bertran (ACM70-343-T2-22) reclamen a Pere Costa una donació anterior dient que amb la feixa de terra a les Illes n'ha de tenir prou per menjar i vestir; el 1328 els pares de Bernat Català (APCC, perg. 22) li concedeixen instrument d'herència i es reserven un camp a ses Illes; el 1339 Guillema Estranya i el seu fill (BC, Reg. 12743) doten a Saurina, entre els béns que rep hi ha dues peces de terra a ses Illes; el 1342 l'obrer del monestir de Sant Cugat (AMSMB, 2-2-18) confirma un camp a ses Illes; el 1344 (AMSMB, 7.4.10_1091) s'estableix una feixa a les Illes. Al *Capbreu de Pere de Màrgens*, el 1372, Bernat Sala (f. 65v) declara una feixa a les illes, limita al sud *in riparia maris* —«a la ribera de la mar»—, i al nord *in camino regali quo tenditur de Materono ad civitatem Barchinone* —«amb el camí reial que va de Mataró a la ciutat de Barcelona», el camí ral. També hi tenen terres Bernat Sibília (f. 81v), Bernat Feliu (f. 93v), Pere Benahiam (f. 107v), Benvinguda (f. 110r), la vídua Reniu (f. 110r), Bernat Serra (f. 112r), Ramon Seguí (f. 114r), Bernat ça Tria (f. 115v), Ramon d'Horta (f. 119v) i Antoni Comes (f. 128r).

Roquè (1996: 47-48) ratificà que el topònim les «Illes Estraberes» perdurà fins el segle XVIII i l'ubicà mercès a una escriptura d'una compra-venda de 1784, que localitzà a l'arxiu particular de Can Femades, a Orrius. Però confongué ses Illes amb ses Illes Estremes, que també apareixen al Capbreu, en les confessions de Ramon des Feu (f. 103v) i Joan Bellot (f. 117v), com també en un establiment a dues peces de terra el 1387-1388 (AHPB, 58/2, paper solt). El lloc anomenat les Illes Estraberes² estava situat entre la ciutat de Mataró i l'ermita de Sant Simó i limitava al sud amb el camí ral. Les Estreberes estaven, doncs, per sobre de les Illes, que tenien dalt el camí ral i a baix el mar. Encara hi ha un altre topònim que també

2 Curiosa la derivació d'estremera a estrabera. Dir també que «extremera» segons el DCBV significa latrina, cloaca. A les *Constitucions de Tortosa*, III, x, 1: «Tothom pot fer clauoguera o estremera en son alberc.» Si prenem aquesta darrera accepció podria tractar-se d'aigües de desguàs, d'aigües brutes.

Figura 16. Ramon Martí Alsina, *Riera d'Argenton* 1870-1880. Museu Carmen Thyssen, Màlaga (Domini Públic, Wikimedia Commons).

surt al Capbreu i que, per les llandes, es trobava més enllà, cap a Llavaneres: «la Llacuna», entre el torrent del castell i el torrent de Mata, al pla del castell. Guillem Capella (f. 16r) hi té una peça de terra, com també Romea Beatriu (f. 55v), que confina a l'orient amb el torrent del castell, a migdia i occident amb l'honor d'en Caldes, i a septentrió amb el de Rispau de Mata.

Riera, torrent, curs, rierol, flum, rial, corrent, torrentera, clamor, rieró...

Quan la desbocada força dels cavalls
de l'aiguat de sobte baixa pels rials,
he mirat aquesta terra,
he mirat aquesta terra.

Salvador Espriu, *Llibre de Sinera*, 1963

Els historiadors, arqueòlegs i científics antics, ressaltaren la riquesa de les aigües que regaven la comarca. Així ho destacà l'anònim autor de *Mataró a trozos*, en la seva tercera carta:

Mataró abundante de agua muy buena y lo fue igualmente en la Antigüedad.

... Le he dicho mas de una vez que el de lluro significa Pueblo de agua: y por lo mismo éste elemento tal vez nos conducirá en hallazgo. Desde Blanes á Badalona, no se encuentra un parage tan abundante de agua, y en que hayan existido señales de su antigua abundancia, como Mataró (Balaguer, 1860, I: 148).

L'entomòleg Salvañá (1870: 2) exposava:

Aguas dulces

Ningun rio cruza el país ó pasa por sus cercanías, ni tampoco en él existen lagunas ni estanques naturales. En cambio, empero, sin

alejarse á grandes distancias enciérnanse ramblas ó rieras y torrentes, cuyas laderas adornan apiñados y copudos árboles, espesos cañaverales é impenetrables malezas: por todas partes se observan acueductos y canales de riego que, al atravesar distintos terrenos, dejan crecer en su fondo ó á sus orillas abundantes plantas acuáticas, y en algunas hondonadas y lugares de difícil desagüe detiénense á veces las aguas pluviales ó que salieron de sus cauces, dando á sus orillas abundantes plantas acuáticas.

Per a estudiar la importància dels corrents d'aigua del Baix Maresme en relació amb el territori, és necessari distingir entre articulació i vertebració, car no em sembla correcte utilitzar ambdós conceptes com a sinònims. L'articulació fa el territori més flexible, sobretot en termes de comunicació i accessibilitat. La vertebració, en canvi, tracta d'estructures implícites al territori, existents abans de l'ocupació poblacional, amb capacitat de cohesió. Aquestes estructures es corresponen als accidents geogràfics, muntanyes, planes, i també a les aigües dolces i salades, el mar, els rius i les rieres (fig.16). Pel que fa a les darreres, l'aigua busca el recorregut més fàcil segons el pendent, no l'idoni per habitar. Els assentaments humans neixen a partir de la suma de factors que fan d'un emplaçament convenient –entre ells l'aigua– que és un element vertebrador que conforma una xarxa, de manera que les antropitzacions s'insereixen en la seva extensió. Així, la xarxa hidrològica és la base que estructura el territori de la nostra contrada. Defineixo la vertebració territorial i urbana relacionada amb les geografies de l'aigua com la cohesió espa-

cial, social i simbòlica del territori, obtinguda a partir del suport físic que estructura i dona forma a les intervencions humanes.

Aquesta vertebració és fàcilment visualitzable en el que es considera el primer mapa imprès de Catalunya, el *Cataloniae Principatus novissima et accurata descriptio* (fig. 17), de Jan Baptist Vrients, que el realitzà el 1608, del qual n'he extret un fragment. La meua intenció, a l'incloure'l al text, és copsar la vertebració i, alhora, observar també el traçat de la costa, totalment alveolar.

La vertebració implica un assentament característic, des dels temps romans. Josep M. Palet (2005: 61) –malgrat confondre, al meu entendre, articulació amb vertebració, i concedir a l'articulació la capacitat d'estructurar el territori, quan és a l'inrevés a les nostres terres– exposà que el Maresme és un cas a part dins de l'estudi de l'estructuració dels espais agraris en època romana a Catalunya. A la zona de Baetulo –Badalona–, els elements estructuradors del territori d'època ibèrica són reutilitzats durant la primera etapa de romanització, caracteritzada, doncs, per una continuïtat de la territorialitat indígena. La fundació de Baetulo no va comportar la construcció d'una xarxa centuriada, sinó que la reordenació de l'espai es va adaptar i va potenciar elements ja existents. Una situació similar sembla que es documenta al territori d'Illuro. L'absència d'una xarxa centuriada i la continuïtat d'elements estructuradors indíge-

nes ha portat a plantejar que l'organització dels seus territoris correspongui a un altre model romà d'ordenació del territori documentat per Frontinus, el territori «arcifinal», l'*ager arcifinius* o *arcifinalis*, que no va ser mesurat ni dividit a la manera romana sinó delimitat seguint elements naturals: rius, torrents, muntanyes.

No és tan sols la centuriació romana, si és que n'hi va haver, com opinà Olesti (1993: 457-460). Els assentaments altmedievals se situen prop de torrents i rieres, com els posteriors veïnats i el naixement de la vila medieval. La documentació ens n'informa amb diferents mots: el 1340 (ACB, 1-2-1122) es ven una terra que limita amb la riera de Llavanes i amb l'areny; el 963 (CStCugat, nº 948) ja apareix citat el Torrentbó; el 970 (ACB, 1-3-41) es venen unes cases a Traià junt a la riera d'Argentona i al torrent... Al *Capbreu de Pere de Màrgens* els cursos d'aigua prenen els següents noms: torrent, riera, aragall, areny i rial. La divisió politicoadministrativa de l'Edat Mitjana central obeí una lògica d'ordenació de l'espai, ja no radicada a les vessants arrecerades de les muntanyes, sinó a les terres baixes. El pla fou entès com a lloc principal on es gaudia dels dos elements naturals de riquesa, l'aigua i la terra fèrtil; la muntanya es convertí aleshores en l'espai perifèric –no pas per això més pobre: la fusta, la pega i el roldor foren productes clau en l'increment de la prosperitat econòmica del castell de Mataró i

Figura 17. Detall del litoral segons Jan Baptist Vrients, *Cataloniae Principatus novissima et accurata descriptio*, 1608, ICGC (Domini Públic).

del de Vilassar a la baixa medievalitat. Per això, al Maresme s'han emprat les carenes i els turons, els torrents i les rieres com a termeners, i per això també, els territoris naturals han sigut definits pels límits de les conques hidrogràfiques. Com bé explica Riera (2018: 13), l'aigua és vital, agrícola, industrial, viatgera i cultural.

L'aigua viatja constantment. Al Maresme hom dona especial rellevància a un d'aquests desplaçaments. Un de breu i intens. A voltes, violent. És el trànsit de l'aigua pluvial excendentària que el sòl no engoleix. Els torrents i rieres deriven aquesta aigua vers el mar. Una part d'ella serà absorbida pels aqüífers a través de la llera. El gruix del volum total desembocarà i trencarà la platja poc després de la precipitació. En aquest viatge, no només es desplaça l'aigua. També una gran quantitat de sediments que contribueixen a la conformació de l'andana litoral de la comarca. Aquests sediments nodreixen les platges de sorra, després de mobilitzar-la pel fons marí litoral. I aporten nutrients als ecosistemes marins i, de retruc, als humans a través de la pesca. Pops, petxines, crustacis, peixos i la resta d'organismes marins depenen directament o indirecta d'aquestes aportacions.

La cara, doncs, és l'aigua com a font de vida. La creu, resultat del desplaçament breu, intens, violent, és l'aigua com a font de destrucció.

Els/les habitants del Maresme distingeixen entre els episodis de baixa intensitat, com a resposta de pluges poc intenses i de curta durada, on diuen que «la riera baixa», generant expectació per part de la població, i les verdaderes «rierades», violentes, imprevisibles i a voltes catastròfiques, conseqüència de pluges intenses o de llarga durada, que són les que s'enduen cotxes, el mobiliari urbà i tot el que troben en el seu camí. Les rierades tenen un desenvolupament particular. Testimonis de persones que les han observat en directe, especialment a Arenys de Mar, les descriuen de la següent forma: en un primer moment, baixa una làmina d'un pam d'aigua, molt bruta, que prové de les zones properes al poble; al cap de 15-20 minuts, una massa d'aigua, acompanyada d'un gran soroll molt característic, fruit de l'arrossegament de la càrrega sòlida més grollera, supera la primera; no és tan bruta, però sí més veloç que l'anterior. La làmina d'aigua creix amb les aportacions dels afluents importants de la riera aigües amunt, fins arribar a un màxim –cabal punta–, que es manté constant durant un cert temps, generalment curt. A continuació, el volum d'aigua va disminuint lentament, fins a desaparèixer, aproximadament una hora després d'haver finalitzat la pluja (Font, Gutiérrez, 2014, 23: 68).

Un dels episodis plujosos de més extensió i intensitat del que es conserva constància documental a Catalunya és l'anomenat «any del diluvi», el 1617. Es referencien desbordaments greus

a l'Ebre, Segre, Francolí, Llobregat, Besòs, Torredra, Ter i Tet (Barriendos, Pomés, 1993: 252). Dan-tí (2006: 69) i Capdevila (2018: 132) ens il·lustren dels laments per les visites de les rierades. En *El llibre d'acords de la Universitat de Calella*, el 1687:

... féu tant grandíssim ayguat que ab cosa de mix cort nos féu ronpra tots los rials que, estant prou ben adobats, no y valgué cosa, que nos entrà per a tot lo ort, camp a través, de tal manera que me posà una grandísima sorra, que de tot lo qui y avia no y salví sinó un poquet a l'ort sèrqua del camí...

Els Bellsoll de la Torre, d'Arenys de Munt, el mateix any:

... féu tants dies de pluya que féu venir las rieras tant[s] grans que altra volta m'o tornà espatllar tot de la matexa manera [que] avia fet de antes y pityor ab la mayor part dels marges espatllats, ab què entra una cosa y altra me féu endarayr lo senbrar...

Francesc Gelat, de Santa Susanna, el 1719: per lo dia de Sant Francesc se posa a ploura ... tant fortament que ha fet un ayguat que los mes vells tampoch o avian vist ... de tal manera que la riera de Santa Susana se n'à aportat los quintars de dit rieral de tal manera que se n'aportava alsinas, olivers de la gro-saria d'un home i mes. Esto é notat perque los que vindran sapian los treballs que avem passats...

Queixes i plors a dojo, per les pluges torrencials i les destrosses de les aigües desfermades.

Cloenda

Deia el pagès de Santa Susanna, a inicis del segle XVIII, quan escrivia la catàstrofe de l'aiguat del 3 de desembre, que ho feia a fi que els seus successors sabessin dels tràngols que s'havien viscut. Bella i didàctica manera de bastir memòria. La utilitat de la història és, abans de tota altra cosa, aquesta: ensenyar, fer pedagogia, allò tant conegut: «la història és la mestra de la vida». Conegut, sí, però malauradament poc o gens practicat avui en dia.

Ens podríem preguntar, per tant, de què serveix tot el que he exposat en aquestes línies. Estudio el passat moguda per una ambició erudita? Col·lecciono cites i referències com si fos un antiquari? M'interesso per l'Edat Mitjana abduïda d'afició romàntica per princeses, dracs i gestes heroïques? Cerco i remeno en l'antigor enamorada de la lletra gòtica i del llatí medieval? Vaig darrera els ancestres amb afany genealògic? No. Rotundament no. La història és i ha estat la meua vida perquè comparteixo amb Gelat, allò que a ell el va portar a deixar-ne constància: «per los que vindran sapian». Afegeixo: per als que vindran i també per als maresmencs i maresmenques d'avui. Perquè la història és l'eina

per entendre el present, i –tant de bo sigui així– ens ajudi a prevenir el futur. Fer història, crec jo, no és fer ciència en el sentit tecnològic o matemàtic. Ens manquen lleis, regles, axiomes, fórmules, teoremes. Per aquesta raó, i perquè la història, si és ciència, és una ciència humanística, les i els que s'hi dediquen no perseguim l'objectivitat absoluta, car sabem amb escreix que tal presumpció és un impossible. Ans al contrari, els objectes historiables que triem tenen molt a veure amb la subjectivitat de cadascú/na, estan arrelats en el nostre jo íntim i formen part dels nostres interessos vitals.

Per això m'he dedicat, des de fa molts anys, aviat quaranta, a la història del paisatge, la meua afecció s'arrela en el que vaig aprendre de Pierre Vilar (1962) i tal volta també perquè no puc entendre la història dels homes i de les dones sense emmarcar-los en el seu hàbitat natural. M'íntegro, així, en el que s'anomena història del paisatge, també història ecològica o història ambiental. Influida, a més, i força, per l'ecofeminisme de Vandana Shiva i Maria Mies (1998). Es tracta d'analitzar el rol de la natura en la història humana, tal com Donald Worster (1990: 1106) enuncia:

Whatever terrain the environmental historian chooses to investigate, he has to address the age-old predicament of how humankind can feed itself without degrading the primal source of life. Today as ever, that problem is the fundamental challenge in human ecology, and meeting it will require knowing the earth well-knowing its history and knowing its limits.

En el cas del Maresme en general i de Mataró en particular, la situació és més que preocupant. No podem parlar enguany, com feien l'anònim de Balaguer o Salvañà a les mitjanes del vuit-cents, de l'abundància d'aigua arreu. La urbanització, la poligonització i la desforestació assassinen el nostre entorn. Potser per aquesta raó, quan es defineix el territori de la nostra contrada es parla de la serralada, de la plana, del sauló, i tan poc de l'aigua que minva i minva. Si a tot plegat li sumem la catàstrofe del canvi climàtic, provocat per l'agressió continuada al medi, el panorama esdevé terrorífic. En una frase inoblidable, Giambattista Vico (1744) deia que la diferència entre la natura i la societat és que la primera no la fem nosaltres, mentre que la segona és la nostra obra. La distinció ens ajuda a recordar que no totes les forces que governen el món emanen dels humans. No som sobirans absoluts de tot. És possible que la resolució de la crisi climàtica contemporània requereixi molt més d'humilitat continguda en el reconeixement d'aquesta distinció i dels avantatges d'entendre la indissoluble unitat que tenim amb la naturalesa. Més exactament, la crisi ambiental actual ens obliga a repensar i reconstruir els llaços d'unitat. Una manera de fer-ho és estudiant el paisatge històric que ens ha definit, el que hauríem de reivindicar per a què fos possible enguany, i que ens continués definint si volem sobreviure.

Agraïments

Aquesta contribució pertany al projecte PID2024-157147NB-I00 de l'Historical Archives del Computational Social Sciences & Humanities, BSC, on sóc Leader Researcher.

Dono les gràcies a Ferran Manau per la seva amabilitat en indicar-me l'existència dels testaments conservats a l'Arxiu Parroquial de Sant Andreu de Llavaneres dels segles XIV i XV, i per facilitar-me els del segle XIV. A Elisenda Cristià la notícia del document d'una venda d'una vinya amb terra i arenal a la Ribera barcelonina, del 1254, mitjançant la qual he vist com es dessecaven els marenys a mitjan segle XIII. A Ramon Sarobe la informació d'un establiment a dues peces de terra el 1387-1388, a les Illes Estremeres.

Abreviatures

ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó
ACB: Arxiu de la Catedral de Barcelona
ACB, L.A.: Arxiu de la Catedral de Barcelona, *Liber Antiquitatum*
ACM: Arxiu Comarcal del Maresme
AHPB: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona
APCC: Arxiu Particular de Can Català, Barcelona
APCP: Arxiu Particular de Can Palau, Mataró
AMSMB: Arxiu dels marquesos de Santa Maria de Barberà, Vilassar de Dalt
APSALL: Arxiu Parroquial de Sant Andreu de Llavaneres
BSC: Barcelona Supercomputing Center
CEV: Centre d'Estudis Vilassarencs
CSIC: *Consejo Superior de Investigaciones Científicas*
CStCugat: Cartulari del monestir de Sant Cugat
DCVB: Diccionari Català, Valencià, Balear
ICGC: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya
IEB: Institut d'Estudis Baleàrics
IEC: Institut d'Estudis Catalans
MASM: Museu-Arxiu de Santa Maria, Mataró
UAB: Universitat Autònoma de Barcelona
UdG: Universitat de Girona

Fonts

Balaguer, V. 1860-1863. Mataró a trozos, o sea historia de la ciudad de Mataró, antes Civitas Fracta, y anteriormente lluro, por un sugeto que no es natural de ella. *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*. Librería de Salvador Manero, Barcelona.
Capmany de Montpalau i Suris, A. de. 2001. *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*. Alta Fulla, Barcelona.
Diccionari Català, Valencià i Balear. <https://dcvb.iec.cat>
Fàbrega i Grau, À. 1995. *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260*. Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona, Barcelona, vol. I.
Garcia Sanz, A., Ferrer Mallol, M.T. 1983. *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*. IEC, Barcelona.
Iglésias, J. 2002. *Pere Gil, S.I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya*. Societat Catalana de Geografia, IEC, Barcelona.
Pellicer y Pagés, J.M. 1887. *Estudios histórico-arqueológicos sobre lluro antigua ciudad de la España tarracense: región layetana*. Establecimiento Tipográfico de Feliciano Horta, Mataró.
Rius, J. 1866. *Memorias históricas de la ciudad de Mataró*. Imprenta de Josep Abadal, Mataró.

Rius i Serra, J. 1945-1947. *Cartulario de San Cugat del Vallés*. CSIC, Barcelona, 3 vols.

Salvañá Comas, J.M. 1870. *Apuntes para la geografía y fauna entomológicas de Mataró*. Imp. a cargo de Gregorio Juste, Madrid.

Vico, G. 1744. *Principi d'una scienza nuova intorno alla natura delle nazioni*. Stamperia Muziana, Nàpols.

Vidal, M. 1991. *Meifrén*, Editorial Ausa, Sabadell.

Bibliografia

- Alarcon i Campdepadrós, X. 2008. Estudis. Nobles, cavallers i altres poderosos homes. *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 91: 5-20.
<https://raco.cat/index.php/FullsMASMM/article/view/128639>
- Albert, E. 1973. *D'Iluro a Mataró. El Maresme del segle v al segle XIII*. Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró.
- Barriendos i Vallvé, M., Pomés i Vives, J. 1993. *L'aigua a Mataró. Inundacions i recursos hídrics (Segles XVIII-XX)*. Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró.
- Capdevila Muntadas, A. 2018. Viure mirant el cel. Cronologia, geografia i conseqüències dels aiguats i les sequeres al Maresme durant els segles XVII i XVIII. *Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme*, 12: 127-138.
<https://raco.cat/index.php/TrobadaMaresme/article/view/353570>
- CEV, Equip de recerca del 2012. Notícia d'altres naufragis de vaixells de Vilassar de Mar amb tripulació vilassarenca. *Monografies del CEV*, 1: 103-114.
<https://raco.cat/index.php/MonografiesCEV/article/view/273933>
- Cortijo Ocaña, A. 2020. El agua en el Llibre de Fortuna i Prudència, de Bernat Metge. *Erasmus. Historia Medieval y Moderna*, 6/7: 45-54.
<https://doi.org/10.24197/erhbm.6/7.2020.45-54>
- Cuadrada, C. 1987. Toponímia Medieval al Maresme: El paisatge, la mà de l'home, els veïnats (1250-1350). *Butlletí interior Soc. Onomàstica*, XXVII: 1-18.
- Cuadrada, C. 1988. *El Maresme Medieval. Les jurisdiccions baronals de Sant Vicenç-Vilassar i Mataró: Hàbitat, Economia i Societat*. Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró.
- Cuadrada, C. 2017. Dones i terres catalanes medievals (segles X-XIII). *Estudis d'Història Agrària*, 29: 35-63.
- Cuadrada, C. 2025. El Poblament al Baix Maresme (del Baix Imperi a l'Alta Edat Mitjana). *Butlletí Arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, 46 (en premsa).
- Dantí i Riu, J. 2006. Impactes climàtics, percepcions i actituds a la societat rural catalana a l'època moderna. *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, 26: 65-80.
- Ferrer Mallol, M.T. 2008. Navegació, ports i comerç a la mediterrània de la Baixa Edat Mitjana. A.J. Pérez Ballesster i G. Pascual (eds). *Comercio, redistribución y fondeaderos. La navegación a vela en el Mediterráneo. Actas V Jornadas Internacionales de Arqueología Subacuática*. Valencia, 113-166.
- Font Cisteró, X., Gutiérrez Camarós, J. 2014. Les rierades al Maresme. *L'Atzavara*, 23: 61-79.
<https://raco.cat/index.php/Atzavara/article/view/302747>
- Frago, M.P., López, M.D. 1990. Barcelona i el comerç mediterrani i atlàntic a partir de les llicències de navegació (1400-1410). *XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. El regne privat de Mallorca i la Mediterrània*. IEB, Palma de Mallorca, III: 171-184.
- García Espuche, A., Guàrdia i Bassols, M. 1989. *La construcció d'una ciutat, Mataró 1500-1900*. Alta Fulla, Mataró.
- Garrido, A. 2006. *Pesca i associacionisme al litoral de Girona: La confraria de Sant Pere de Palamós (segles XVII-XVIII)*. Treball de Recerca, Universitat de Girona.
<https://dugi-doc.udg.edu/handle/10256/789?locale-attribute=es>
- Giménez i Blasco, J. 1990. *La Universitat de Mataró: 1589-1628: gestió municipal i vida quotidiana*. Alta Fulla, Barcelona.
- Martí Coll, A. 2011. Notícies i comentaris d'un naufragi davant Mataró (1666). *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 99: 5-7.
<https://raco.cat/index.php/FullsMASMM/article/view/234600>
- Montoro i Maltas, J. 2014. La batllia mataronina (1429-1435): institució i vida quotidiana. *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 108: 7-18.
<https://raco.cat/index.php/FullsMASMM/article/view/276547>
- Olesti, O. (1993). *El territori del maresme en època republicana (s. III-i a.C.): Estudi d'Arqueomorfologia i història*. Tesi doctoral, UAB.
<https://www.tdx.cat/handle/10803/5552?jsessionid=EDA9A39E7E95AFCB95C0336EBF7DE233#page=1>
- Palet Martínez, J.M. 2005. L'estructuració dels espais agraris en època romana a Catalunya: aportacions de l'estudi arqueomorfològic del territori. *Cota zero: revista d'arqueologia i ciència*, 20: 53-66.
<https://raco.cat/index.php/CotaZero/article/view/67386>
- Pons i Guri, J.M. 1999. *Quan nasqué, s'emancipà i s'organitzà una vila. Arenys de Mar, 1574-1720*. Pagès editors, Lleida.
- Pujol i Hamelink, M. 2014. Tecnologia i pesca a la Baixa Edat Mitjana: les embarcacions de pesca i l'art de la batuda a la costa catalana. *Barcelona Quaderns d'Història*, 21: 155-168.
- Ribas i Bertran, M. 1964. Els orígens de Mataró. Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró.
- Riera, J.M. 2018. L'aigua transversal al Maresme. *Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme*, 12: 8-17.
<https://raco.cat/index.php/TrobadaMaresme/article/view/353557>
- Riera, S., Julià, R., Miró, C. 2019. Evolució del front marítim de la zona portuària de Barcelona de la tardoantiguitat a l'edat moderna. *Rodis: Journal of Medieval and Postmedieval Archaeology*, 2: 89-110.
- Riera, S., Miró, C. 2021. Paleopaisatge i paleoambient a Barcelona: el projecte paleobàrcino-i (2016-2020). *Quarhis*, època II, 15: 197-200.
- Serra Reventós, J. 2002. Els condicionants geomorfològics de les praderies de Posidònia del Maresme. *L'Atzavara*, 10: 7-10.
<https://raco.cat/index.php/Atzavara/article/view/69853>
- Shiva, V., Mies, M. 1998. *La praxis del ecofeminismo-Biotecnología, consumo, reproducción*. Icaria Editorial, Barcelona.
- Soberón, M. 2016. La relació marítima entre Vilassar i Barcelona a mitjan segle XV. *Singladures: Revista d'història i patrimoni cultural de Vilassar de Mar i el Maresme*, 33: 69-84.
<https://raco.cat/index.php/Singladures/article/view/320378>
- Vilar, P. 1962. *La Catalogne dans l'Espagne moderne: recherches sur les fondements économiques des structures nationales*. SEVPEN, Paris.
- Worster, D. 1990. Transformations of the Earth: Toward an Agroecological Perspective in History. *The Journal of American History*, 76(4): 1087-1106.